

- KÁLMÁN LÁSZLÓ – PRÓSZÉKY GÁBOR 1985. FMR Grammar. *MTA NYTI Working Papers (Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből)* 1: 31–41.
- MANNING, CHRISTOPHER – HINRICH SCHUTZE 1999. *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- MCCLELLAND, JAMES L. – JEFFREY L. ELMAN 1986. The TRACE model of speech perception. *Cognitive Psychology* 18/1: 1–86.
- PINKER, STEVEN – ALAN S. PRINCE 1988. On language and connectionism: Analysis of a parallel distributed processing model of language acquisition. *Cognition* 28: 73–194.
- PRÓSZÉKY GÁBOR 1989. *Számítógépes nyelvészet*. Számítástechnika-alkalmazási Vállalat, Budapest.
- QUILLIAN, M. ROSS 1968. Word concepts: A theory and simulation of some basic semantic capabilities. *Behavioral Science* 12: 410–430.
- WEAVER, WARREN 1955. Translation. *Machine translation of languages*. Eds. W. N. LOCKE – A. D. BOOTH. John Wiley & Sons, New York. 15–23.

Gábor Prószéky and 35 years of his textbook *Computational Linguistics*

On the occasion of Gábor Prószéky's 70th birthday we discuss the significance of the textbook *Számítógépes Nyelvészet* (Computational Linguistics) that he wrote 35 years ago.

Keywords: computational linguistics, Gábor Prószéky, 70.

KORNAI ANDRÁS
Budapesti Műszaki Egyetem

SZEMLE

Nyelvelmélet és diakrónia 5. Egy sorozat utolsó darabja

PPKE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 2023. 424 lap.

2022-ben is megrendezték a Nyelvelmélet és diakrónia konferenciát. Ez hároméves váltakozásban volt a Nyelvelmélet és dialektológia, valamint a Nyelvelmélet és kontaktológia konferenciákkal. Ezzel bezárult az ötödik teljes ciklus, amely 15 évvel ezelőtt vette kezdetét.

A konferencia anyagából készült kötet 16 tanulmányt tartalmaz, melyet a jeles évfordulóra való tekintettel a két alapító, É. KISS KATALIN és HEGEDŰS ATTILA cikke nyit meg. Ezt követően először a magyar, majd pedig más nyelvekre vonatkozó kutatásokról olvashatunk. A tanulmányok ugyanakkor számos ponton kapcsolódnak egymáshoz mind a témák, mind pedig a kutatási módszerek tekintetében. Az ismertetés során a cikkeket nem a kötetben szereplő sorrendjük szerint, hanem tematikus csoportokban ismertetem.

Az első cikk (9–30) egy napjainkban igazán divatos kutatási területet érint: az evidencialitást. É. KISS KATALIN írása egy tipológiailag ritka jelenségre hívja fel a figyelmet

a moldvai csángóban. A szerző cikkében amellet érvel, hogy a csángóban a direkt, vagyis az első kézből származó információforrás jelölt, míg az indirekt evidencia jelöletlen. A kutatás a jövőben komoly hatást gyakorolhat a nemzetközileg elismert, Aikhenvald-féle tipológiára, mely nem számol olyan eshetőséggel, amikor egy nyelv grammatikailag jelöli a direkt evidencialitást, és ez áll szemben a grammatikailag jelöletlen egyéb információforrás-jelöléssel. A szerző más nyelvekből hozott példákkal támasztják alá a jelenség létezését és a jövőbeli vizsgálatokban való relevanciáját. É. KISS KATALIN bemutatja, hogy a csángóban ma is használatos *-a/-e* jeles múlt idő miratív funkcióban is használatos. Véleményem szerint ez a tulajdonság egyértelműen összeköttetésben van, ha nem pont ugródeszkája a mai direkt evidenciális funkciónak. Számos nyelvben tapasztalható, ahol van grammatikai evidencialitás és mirativitás is, ott a mirativitás a direkt evidencialitás egyik alkategóriáját képezheti, vagy ha ugyanaz a jelölője, mint az indirekt evidencialitásnak, akkor általában csak első személyek esetén értelmezhető, mely logikailag is kizárja a nemszemtanúságot. Az köztudott, hogy azokban a nyelvekben, ahol van bármilyen grammatikai evidencialitás, ott könnyen kialakul a mirativitás, s azt is tudjuk, hogy miratív jelentés önállóan is létrejöhet egy nyelvben (AIKHENVALD 2004: 195, 204, 207). Az viszont már nem ismert, hogy a mirativitás (s ez alatt érthetünk új információt, meglepődést, kontrollhiányt is) alapot adjon evidencialitás, azon belül is direkt evidencialitás kifejlődéséhez. A megfigyelés tehát ebből a szempontból is nagy jelentőséggel bír.

Szintén az evidencialitás témakörét érinti KUBITSCH REBEKA, SÍPÓCZ KATALIN és SZEVERÉNYI SÁNDOR cikke (333–362). A fókuszba az udmurt, a manysi és a nganaszan érzékelésigék kerültek, ezek tipológiai kategorizálása, valamint összefüggésük az információforrás jelölésével. Először bemutatják az érzékelésigék tipológiai osztályozhatóságát, majd az érzékelésigék és az evidencialitás általános kapcsolatát. Ahogy a szerzők is rámutatnak, az érzékelésigék kapcsolata az evidencialitással jól ismert tény, de befolyásuk a rendszerekre nem kutatott széles körben, ezért a három választott uráli nyelv alapján tett vizsgálatuk mindenképpen hozzájárul a kérdéskör tisztázásához. Elemzésükből kiderül, hogy az udmurtban és a manysiban a nemvizuális érzékelés révén szerzett információ nem kötelezően fejeződik ki az indirekt evidenciális jelölővel, míg a nganaszban az auditívus jelöli a nemvizuális információ-forrásokat (hallás, tapintás, szaglás). A diakrónia a vizsgált érzékelésigék alapnyelvi formájával kapcsolatban jelenik meg a tanulmányban. Az udmurtban és a manysiban meglévő 'hall' jelentésű igék tágabb szemantikai és funkcionális mezejére alapozva javasolják a szerzők a kikövetkeztetett alapalak jelentésének felülvizsgálatát. A szerzők úgy vélik, hogy ez a jelentéskör korrigálásra szorul, mivel a manysiban és az udmurtban is az alapvetően 'hall' jelentésű ige 'érez' jelentésben is funkcionál.

DÖMÖTÖR ADRIENNE tanulmányában (74–96) a *mondván* eredetileg idézőszó szerepének grammatikalizációját kívánja bizonyítani teszteléses módszerrel. A téma abból a szempontból kapcsolódik az előbb említettekhez, hogy az idézést gyakran sorolják az evidenciális kategóriákhoz (WILLET 1988). A *mondván* két grammatikalizáció is átesett a szerző megfigyelése alapján. Az egyik az ómagyar korból indul, mely során az egyenes idézésekben megjelenő idéző szóból diskurzusjelölő lesz. Idővel a *mondván* beszivárog a függő idézésekbe is, és második grammatikalizációs útja innen indul el. Ez a változás az újabb magyar kortól figyelhető meg, és bár szintén diskurzusjelölővé válik a vizsgált alak, funkcióját tekintve eltérés tapasztalható, s utóbbi esetben indirekt megokolás jelölő

szerepet ölt magára. Maga a szerző is elismeri, hogy a vizsgált elem grammatikalizációját nem könnyű bemutatni és bizonyítani, hiszen bár szemantikai és funkcionális változás mindenképpen megfigyelhető, a betöltött funkcionális szerepek között vékony, sokszor észrevehetetlen határ húzódik. A bizonyítási törekvést nem segíti elő, hogy alaki változásról egyik grammatikalizációs szakaszban sem beszélhetünk. A szerző nyelvhasználati alapon már megfigyelt elméletét jól alátámasztják az online és az adatközlőkkel végzett vizsgálatok. Ezeken keresztül az olvasó láthatja az egyes funkciók számarányos megoszlását a különböző nyelvi korokban, s az eredmények illeszkednek a szerző által felvázolt grammatikalizációs ösvény lépéseihez. Ugyancsak hasznos látni, hogy a cikk végén a szerző megosztotta az olvasókkal a tesztben szereplő mondatokat.

VARGA MÓNIKA a középmagyar pragmatikai markerek vizsgálata során (211–252) szintén érinti az evidencialitás témáját. A pragmatikai markerek bizonyosságot, bizonytalanságot vagy nyomatékosítást jelentő lexikai elemeket takarnak, melyek már feltárássra kerültek az ómagyarban, de a középmagyar korszakot illetően ilyen típusú nyelvészeti kutatás még nem történt. Ezért VARGA MÓNIKA cikke mindenképpen újdonságot jelent a témában. A szerző a következő markereket vette górcső alá: *nyilván*, *bizony*, *bátor*, *bár*, *akár*. Használatuk és jelentésük arányát a regiszterek alapján csoportosította, vagyis magánlevelek, boszorkányperek, emlékiratok, drámák és bibliafordítások szerint. Összesen 4886 előfordulást vizsgált meg, ami hatalmas munkára enged következtetni (ebbe mind-egyik pragmatikai marker beletartozik). Felhasználta a Történeti magánéleti korpuszt, a Középmagyar emlékirat- és drámakorpuszt, valamint az Újszövetség online kereshető verzióját. A már említett evidenciális tulajdonság a *nyilván* markeren jelenik meg, mely lexikális jelölőként elsőkézből származó információforrást (is) jelölt a vizsgált időszakokban. Bár a szerző a regiszterek szerinti jelentésmegoszlásra és változásra volt kíváncsi, kizárólag ennek a tényezőnek a figyelembevétele nem mutat jelentős különbségeket. Együtt vizsgálva mindezt az idő tényezőjével láthattuk, hogy a régebbi, archaikusabb jelentés tovább megőrződött a formális regiszterekben (melyeket itt a bibliafordítások képviseltek). Természetesen a téma további vizsgálatot igényel a jövőben, de mint kezdeti lépés, a tanulmány nagyon is jelentős a témát illetően, és dicséretes, hogy máris tartalmaz kézzelfogható eredményeket, melyek jó alapot fognak szolgálni a további kutatásokhoz.

A kötetben a *bátor/bár* és az *akár* elemekkel HALM TAMÁS is foglalkozik (155–180), viszont egy teljesen más aspektusból, így ez a két cikk együttvéve igazán alaposan körbejárja az említett elemek történeti és funkcionális tulajdonságait. HALM TAMÁS valójában egy már ismert témát mutat be cikkében, ugyanakkor hozzá is tesz a témát az elmúlt években részletesen kifejtő szakirodalomhoz. Céljaként a paradigmák történeti, morfológiai és szemantikai bemutatását tűzte ki, méghozzá formális szemantikai eszközökkel. Vizsgálatához a magyar nyelv korpuszait használta fel. Összességében két fontos konklúziót emelhetünk ki: az egyik, hogy kompozicionális vizsgálatra eme két elem szinkron szinten nem alkalmas, mert bár szoros kapcsolat áll fenn közöttük, funkcionalitásukat tekintve eltérőek. A közöttük lévő szoros összefüggés a diakrónián keresztül érhető tetten, és itt már érvényesülhet a kompozicionális megközelítésmód. A másik fontos eredménye a kutatásnak, hogy a RAWLINS modell (2013) és a HIRSCH modell (2016) kiegészíthetik egymást, amire a magyar nyelvben kronologikusan látunk példát, vagyis míg az ómagyar és a középmagyar nyelvi adatok RAWLINS modelljéhez (2013) illeszkednek, addig a mai magyar nyelvi gyakorlat a HIRSCH modellt (2016) támasztja alá. Vagyis a két modell nem

zárja ki egymást, hanem történetileg kiegészítheti egyik a másikat. A szerző a korpuszadatok segítségével meggyőzően tudja szemléltetni a szemantikai változást az *akár*- és *bár*-paradigmák esetén, valamint a közöttük lévő aránybeli különbségek változására is felhívja a figyelmet. HALM TAMÁS cikkében kifejti, hogy a téma ugyan közkedvelt és ezért számos kutatás alapját képezi, az eddigi eredmények nem adnak választ minden kérdésre, sőt, bizonyos állítások cáfolandók. Eredményei a formális diakrón szemantika nemzetközi terepén is jelentősek azért, hogy két modellt együttesen alkalmazott egy nyelv ugyanazon jelenségére, csupán más időbeli szakaszára.

Továbbra is a grammatikalizációnál maradva, meg kell említenünk VARGYAS ANNA cikkét (389–424), aki a német nyelv Rezipientenpassivjának grammatikalizációját vizsgálta. A jelenség azért is érdekes, mert csak az 1980-as években ismerték el a szerkezetet passzívként. A német nyelv grammatikáját illetően szintén egy nagyon divatos kutatási területet láthatunk, és számos tanulmány született már a grammatikalizációról, viszont történeti nyelvi adatokon egyik sem alapul. VARGYAS ANNA munkája ezt a hiányt tölti ki. A kutatási kérdés tehát az, hogy hogyan lett passzívvá végül egy eredetileg kopredikatív szerkezet, és a nyelvjárási változatok mit árulnak el a grammatikalizációs folyamatról. A második fejezetben más passzív szerkezetek mellett magát a Rezipientenpassivot ismerhetjük meg szinkrón szempontból. A harmadik fejezetben a szerkezet nyelvészeti felfedezését és kutatásának történetét találjuk. A témában eddig született szakirodalom mindössze 70 történeti példa alapján határozza meg azt, hogy a szerkezet grammatikalizációja legkésőbb a 18. században kezdődött, területileg pedig a középnémet nyugati régiókban. A szerkezet kiindulópontjaként a szakirodalomban két elmélet uralkodik: egy predikatív és egy rezultatív konstrukció. A fókuszban álló szerkezet a *kriegen*, *erhalten* és *bekommen* segédigéket tartalmazhatja. A kutatáshoz a szerző egyrészt nyelvjárási grammatikákat és több mint 70 nyelvjárási szótárt dolgozott fel, másrészt szépirodalmi és filozófiai műveket tartalmazó digitális korpuszt használt. Vagyis egy nagy terjedelmű nyelvi anyagot feldolgozó és több száz évnyi időszakot átfogó tanulmánnyal van dolgunk, melyben a legkorábbi Rezipientenpassiv találat 1595-re datálható. A szerző a találatokat szerkezetük és területi megjelenésük alapján csoportosította és foglalta diagrammokban, táblázatokba. A végeredmények alátámasztják az eddigi kutatások feltevéseit, vagyis a középnémet nyelvjárási tekintetűk a grammatikalizáció kiindulási pontjának. Ugyancsak kiderült a nyelvi adatok alapján, hogy a rezultatív szerkezetek hasonlóan fontos szerepet játszottak a grammatikalizációban, mint a predikatív konstrukció. VARGYAS ANNA tehát jelentős mennyiségű nyelvi anyag bevonásával igazolta, amit eddig csak sejteni lehetett a Rezipientenpassiv grammatikalizációjával kapcsolatban. A nyelvjárási régiók vizsgálata ez esetben jótékonyan támogatta a grammatikalizációs lépések rekonstruálását. A szerző viszont kiemelt két megválaszolatlan kérdést, melyek további kutatást igényelnek majd. Az egyik egy teljesen egyedülálló, a korábban is említett 1595-ös példa, mely páratlan az időszakban és nem illeszkedik a grammatikalizációról jelenleg feltételezett képhez. A másik mélyebben vizsgálendő kérdés, hogy a szerző eredményei a grammatikalizáció kiindulási pontjaként a középnémet régió keleti részét valószínűsítik, míg az eddigi szakirodalom a nyugati tájakra teszi a folyamat origóját.

A kötetben egy másik nagyobb tematikus csoportot alkotnak azok a cikkek, melyek a fonetika-fonológia területén elért legújabb eredményeket mutatják be.

Az egyik ilyen CSER ANDRÁS, OSZKÓ BEATRIX és VÁRNAI ZSUZSA cikke (41–58), ami az úgynevezett disszimilációs tendenciát hivatott alátámasztani vagy cáfolni a labiális (= kerekégségi) harmónia kapcsán. Egy olyan jelenségről van szó, melyre D. BARTHA KATALIN figyelt fel a Nagyszombati Kódexben (1970), és amit eddig senki sem vitatott, ám léte kérdéses és rejtélyes volt a magyar történeti fonológiában. A második fejezetben a labiális harmóniát tipológiai oldalról közelítik meg és mutatják be. Ugyanebben a részben esik szó a palatális és labiális harmónia megjelenéséről a magyar nyelvben és a már említett Nagyszombati Kódex nyelvhasználatáról is. A kódexben tapasztalt diszharmonikus viselkedés (pl. *kihöz, örömhöz, ehöz, Istenhöz* stb.) páratlan a világ nyelveiben, ezért a szerzők fontosnak ítélték további vizsgálatát. A vizsgálat anyagát a Nagyszombati Kódex és másolójának további munkái: a Nádor-kódex, a Simor-kódex és a Debreceni kódex egy része képezték. A harmadik részben ezekről a művekről olvashatunk részletesebben. E kódexek szövegét az Ómagyar Korpuszon keresztül érték el. Az eredményeket tekintve a szerzők rámutatnak, hogy az esszívusz ragos alakok azok, melyek a legjobban alátámasztják D. BARTHA állításait, ám tendenciáról még így sem beszélhetünk. Arról nem esik szó, hogy ezt az elméletet mások is megpróbálták-e már több adat bevonásával alátámasztani vagy megcáfolni, vagy egyszerűen csak mindenki elfogadta D. BARTHA állítását a megfigyeléssel kapcsolatban. Az viszont bizonyos, hogy – ahogy a szerzők is kiemelik a cikk végén – a labiális diszharmonia tipológiai és fonológiaelméleti problémákat is szülhetett volna, így viszont egy nyelvészeti kérdéssel kevesebb, s ugyanakkor egy bizonyossággal beljebb vagyunk a magyar nyelvtörténet tekintetében.

A következő kettő, fonológiai témakörben született tanulmány más nyelvek megismerésére hívja az olvasót. ADAMIK BÉLA cikkében (253–272) a mára már kihalt dalmát nyelv magánhangzórendszerét mutatja be tipológiai szempontból, ugyanis ezidáig nem született konszenzus abban a tekintetben, hogy a dalmát magánhangzórendszere a kései latin nyugati vagyis szimmetrikus, vagy a keleti, azaz aszimmetrikus típusába tartozik-e. A bevezetésből nem derül ki, hogy a szerző munkájában bizonyítékot kíván-e mutatni egyik vagy másik elmélet mellett. Az igazság felkutatását nehezíti a rendelkezésre álló nyelvi anyag csekély mennyisége, valamint az egymásnak ellentmondó szakirodalmi állítások. A szerző a zárt szótagbeli *ō* és *ū* hangokkal kezdi elemzését, és több példát is talál a fúzióra, s ezzel a tipológiai mérleg a szimmetrikus fejlődés irányába dől. Következő lépésként arra kell választ találnia, hogy a szóban forgó fúzió későbbi, másodlagos fejlemény-e, ahogyan azt LOPORCARO (2011) feltételezi. A szakirodalmi ellentmondások között egy adatbázis segítségével lehet a megoldás. A Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisában tisztán kimutathatók a fonetikai-fonológiai változások is, méghozzá területi arányokkal együtt. Az arányszámok kronológiai szemléltetése jól mutatja, hogy a dalmát nyelv a nyugati típusú, vagyis a szimmetrikus rendszer felé közelített, mely a szerző szerint a 7. századra ki is alakulhatott, bár ebből a korszakból már csak elvétve állnak rendelkezésre adatok. Mindezeket az adatokat összehasonlítja még két észak-itáliai tartomány: Venetia et Histria és Transpadana megegyező jegyeivel. A szerző a szótagszerkezetet is vizsgálat alá vonta, hogy ezzel még inkább rációfoljon LOPORCARO (2011) állításaira. 20. századi szakirodalmi források és az adatbázis segítségével azt is bebizonyítja, hogy az *o* – *u* fúzió nem másodlagos fejlemény a dalmát nyelvben, hanem kezdetektől jelen volt, melyet igazolandó a számarányokat összesítve táblázatokban is láthatjuk.

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy a dalmát magánhangzórendszer tipológiai kérdése lezárult, és végső soron a nyugati szimmetrikus típusba tartozik.

A dalmát nyelvtől a ma is élő új-zélandi angol felé hajózunk, ahol a fonológiai változás szociolingvisztikai megfigyelésekre is módot ad. SAJTÓS ERIKA a nyelv fonémáinak változásán keresztül a lakosság identitásának alakulásába is bepillantást enged (363–388). Az új-zélandi angol egy meglehetősen fiatal nyelvváltozat. A szerző négy fonémát vizsgált a nyelvi változás tükrében, s a kiejtésbeli változásokat párhuzamba hozza azok társadalmi megítélésével. Korábbi tanulmányok és állítások arra engednek következtetni, hogy a nyelvváltozat kialakulásának korai időszakában végbement változások negatív megítélés alá esnek, hiszen abban az időben az anyaországból hozott nyelv és kiejtés volt a követendő példa, az etalon, a helyes változat. Az elmúlt több mint 100 évben ugyanakkor az új-zélandi identitás is kialakult a lakosságban, függetlenedett az anyaországtól (Nagy-Britanniától), s így a későbbi szakaszokban lezajlott nyelvi változások már nem eredményeznek negatív vélekedést. A szerző kísérletes módszerrel, 10 anyanyelvi adatközlő segítségével bebizonyítja, hogy az éppen elfogadott norma nem befolyásolja a már korábban valamilyen megítélés alá esett változatok értékét, valamint azt is, hogy a formális és az informális regiszterekben szereplő vizsgált fonémák kiejtése különbséget mutat. Eszerint a formálisabb regiszterek (felolvasott szöveg, szólista) esetében az adatközlők a negatívan értékelt PRICE és MOUTH kulcsszavakkal jelölt fonémákat a brithoz közel álló, eredeti kiejtéssel produkálták, míg ugyanezekben a regiszterekben a korban később keletkezett változásokat „elszenvedő” fonémák (FLEECE és KIT) már új kiejtésük szerint szerepeltek, vagyis használatukhoz nem kötődik negatív érzelmi töltet. A szerző a kísérlet körülményeit, anyagát és módszereit rendkívüli részletességgel írja le.

Az új-zélandi angolban napjainkban is tetten érhető fonetikai-fonológiai változások átvezetnek minket a mindennapokban érzékelhető nyelvi változások terepére, újra a magyar nyelvvel a fókuszban.

DÉR CSILLA ILONA tanulmányában (59–74) pragmatikai-tipológiai vizsgálat alá vette a *hogy azt mondja, azt mondja, hogy aszongya, aszongya* kifejezéseket, melyhez több korpuszt is felhasznált (Történeti Magánéleti Korpusz, Magyar Történeti Szövegtár, Magyar Nemzeti Szövegtár 2.). A téma valóban alulkutatott, holott ezek a kifejezések ma is nagyon gyakori szereplői mondanivalóinknak. A szerző tanulmányában arra volt kíváncsi, hogy az egyes változatok mennyire pragmatikalizálódtak és mennyire függetlenedtek szintaktikailag is, valamint hogy tipológiailag mely idézési forma kifejezőeszközeként jelennek meg. A szövegvizsgálatok eredményeinek ismertetése igen részletes és számos számadatot, arányosságot tartalmaz. A különböző korpuszok adatai között típusváltás folyamata is megfigyelhető: az *aszongya* használata korábban az egyenes idézésben volt jellemzőbb, míg manapság a függő idézésben is használatos. A vizsgálat valódi fókuszát képező *hogy aszongya* kapta az aranyérmet a pragmatikalizáltsági rátán. Ez az alak az újmagyar kor elejétől kezdve már szinte egyenes idézésnél fordul elő, de gyakran közléssége kíséretében, hiszen egyes szám harmadik személyre utaló formája konzerválódott, így a valódi számra és személyre való utalás más elemre marad a mondatban. A szerző a korpuszos vizsgálat eredményeiből a *hogy aszongya* pragmatikalizációs útjára is következtet (függő mellékmondat > független mellékmondat > diskurzusjelölő).

HEGEDŰS ATTILA cikkében (31–40) beszámol azon megfigyeléséről, miszerint napjainkban a neologizmusok nagyobb érdeklődésnek örvendenek a nyelvészeti kutatások

körében, s az archaizmusok mintha háttérbe szorulnának, holott (s a szerző ezt külön kiemeli) a dinamikus szinkroniában a neologizálás és archaizálás folyamata kéz a kézben járnak. Ennek alátámasztására remek módszernek bizonyul LABOV (1975) nyelvi változásokat (itt kimondottan új elem bekerülésére irányuló folyamatokat) bemutató lépéseinek alapul vétele, melyet a szerző visszafelé alkalmazva mutatja be, hogy *legény* szavunk miként kopik ki a nyelvhasználatból. Ebből az is kiderül, hogy egy adott elem a változás 7 lépcsőfokából egyszerre többön is megjelenhet. Ez bármely más nyelvi változás esetében fennálló tulajdonság, s ezen fázisok bemutatása jól tükrözi az archaizálódással kapcsolatban a jelenséget. A cikk egyébként remek gyorstalpalót nyújt azon olvasók számára is, akik (már) nem igazán jártasak az archaizmusok, neologizmusok, archaizálódás, neologizálódás világában, jól összefoglalja és definiálja a téma megértéséhez elengedhetetlen terminusokat.

HUSZTHY BÁLINT cikkében (307–332) amellet érvel, hogy nemcsak a beszéd van hatással az írásunkra, hanem fordítva is, az írás is képes változásokat előidézni a beszédben. A témában már nem egy tanulmány született, és úgy tűnik, hogy két különböző szemléletű csoport áll egymással szemben a vitákban: az egyik szerint az írás egyáltalán nem hat a kiejtésre (még az ábécé megváltoztatása sem), a másik csoport felei viszont példák-
kal is tudják illusztrálni ennek ellenkezőjét. A szerző maga is hoz példát az olaszból és a magyarból is arra, amikor az íráskép hatással volt a kiejtésre, és mindkét esetben fontos szerepet játszott a sztenderdizáció. A román nyelv érdekességei a 3. alfejezetben kerülnek sorra, ugyanis a 19–20. század fordulóján a románban ábécéváltás történt cirillről latinra, s a szerző saját megfigyeléseit, melyekben az írás változásai hatottak a kiejtésre, kérdőíves vizsgálattal támasztotta alá, aminek eredményei támogatták elméletét. A cikk könnyedebb hangvételű, bevallottan is ismeretterjesztő jelleget öltött, hiszen nem csak nyelvészeknek készült. A téma mindennapisága miatt valóban sokak számára érdekes adatokkal szolgál.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ a diakroniát a mai nyelvállapotban vizsgálja cikkében (181–210), mely számos nehezítő tényezőt is jelent. Ilyen esetekben a kutató nem tudhatja, mit tartogat a jövő, csak sejtései lehetnek a majdani eredményeket illetően, melyek vagy valóban megvalósulnak, vagy a nyelvi változás megtréfál minket, és egészen más utakat jár be a vizsgált alak. A szerző a *-ható/-hető* képzős folyamatos melléknévi igenévi alakokat vizsgálta tagadás esetén. A viselkedésükben tapasztalt furcsaságra nem ő maga figyelte fel, hanem KEMÉNY GÁBOR és TÖRÖK GÁBOR nagyjából 40 évvel ezelőtt. NEMESI ATTILA LÁSZLÓ célja felderíteni a vélt változás létezését korpuszvizsgálattal, és amennyiben a számok is alátámasztják a változást, annak okainak feltárása. A cikk valamelyest összefügg GUGÁN KATALIN témájával az igekötős ige szórendjét illetően, amiről a következő bekezdésben szövegrészletekkel beszélünk. A jövőre vonatkozó becsléseket az ábrák úgynevezett trendvonalaival szemlélteti a szerző. A Magyar Történeti Szöveggyűjtemény, az Országgyűlési Napló és az Arcanum adatbázisait használja. A szerző a korpuszanyag alapján egyértelműen a folyamatban lévő változások mellett teszi le a voksát, annak pedig kiváló tényezőjét feltárandó, analógiás változásokat vesz górcső alá, melyek részben vagy teljesen hozzájárulhattak az egyenes szórend terjedéséhez tagadáskor a fordított sorrend rovására. Egyetlenegy kiváltó okot természetesen a változásnak ebben a fázisában még nem lehet megjelölni, a változás további fázisaira is az ábrák trendvonalaiából következtethetünk.

GUGÁN KATALIN cikkében (129–154) a megszakított (*meg nem bocsátja*) és a fordított (*nem bocsátja meg*) tagadószerkezetek előfordulási arányait vizsgálja, pontosabban

a mondatok mögött rejlő személyek motivációit a kevésbé használt forma alkalmazására. A két típus közötti kapcsolat egészen a 19. századig stabil volt, de egyértelműen a megszokott szórend többségi használatával. Ezt a stabilitást borította fel egy 19. századi változás, hogy a 20. században újra stabilitást hozzon, immáron a fordított szórend javára. GUGÁN szerint a 19. században bekövetkezett változás a Jespersen-ciklus egy speciális esete. A szerző amellet érvel, hogy a tagadás típusának megválasztása mögött nemcsak az egyértelműen nyelven belüli tényezők, hanem nyelven kívüli, környezeti és a nyelvhasználóval kapcsolatos tényezők is állnak. Csak egyetérteni tudok a szerzővel abban, hogy a szövegek mögött álló egyén, a személy nyelvjárása, nyelvi környezete és maga a szöveg stílusa is befolyásolhatja a szerkezetek közötti választást, ám ahogy maga GUGÁN KATALIN is kifejti, e tényezők mérése igencsak problematikus. Már csak emiatt is rendkívül érdekes és figyelemfelkeltő a vállalkozása arra nézve, hogy megpróbálja visszafejteni a szövegek mögött rejlő egyének nyelvhasználati motivációit. A szerző kíváncsivá teszi az olvasót azzal, hogy már az elején elárulja, hogy főmondatban és okhatározói mellékmondatban tipikusabb a fordított szórendű tagadás, méghozzá a nyomatékosítás miatt. Ennek magyarázatára egészen a 4. fejezetig várni kell, de meggyőzően támasztja alá elméletét korábbi nemzetközi kutatások eredményeivel. A bibliafordítások vizsgálatából származó eredményeit táblázatok és ábrák összegzik, szinkódok segítik az olvasót a könnyebb értelmezésben. A szerző megállapítja, hogy az általa izoláltan vizsgált tényezők a valóságban parallel jelentkeznek, így munkájában az együttes hatásukra is részletesen kitér. Tipológiai szempontból is fontos megállapítás az, hogy érdemes lenne összevetni a tagadó mondatokat a neutrális mondatokkal a fordított szórend kérdése miatt, ugyanis hatással lehet egyik a másikra.

A nyelvi változások mögött megbújó okok és motivációk egy másik jellegzetes példája, amikor más nyelvek hatására indul el egy változás a nyelvben. A kötet két cikket is tartalmaz, melyben felmerül a külső nyelvi befolyás.

FEJES LÁSZLÓ a *-ka* és a *-cska* képzőket vizsgálta a Történeti Magánéleti Korpusz segítségével (97–128), s saját bevallása alapján ezen cikk esetében nem egy úttörő kutatásról olvashatunk, inkább az említett elemek előfordulásának és funkciójának feltérképezését tűzte ki célul a szerző. Az adatok vizsgálatának eredményét két kérdés köré fonja: a kicsinyítő képzők megjelenésében és használatában kimutatható-e szláv hatás; valamint miben különbözik a 16–18. században alkalmazott kicsinyítés a mai nyelvben tapasztaltaktól. A szerző számos példán keresztül mutatja be a több száz évvel ezelőtti kicsinyítő képzővel ellátott alakok jellemzőit, a cikk felépítését tekintve szófaji kategóriákra osztva. A szerző az érdekességekre, kivételes példákra is felhívja a figyelmet, valamint külön hangsúlyt fektet azokra az alakokra, ahol a *-ka* előtt álló morféma önállóan nem használatos. Ezek esetében a szóvégi *-ka* alakilag azonos a kicsinyítő képzővel, és szemantikailag ugyancsak hordoznak valamiféle kicsinyítés utaló elemet, viszont nem szegmentálhatóságuk miatt ezek az alakok nem tekinthetők kicsinyítő képzős formáknak. Ezekkel kapcsolatban az elemzési problémákra is kitér, s javaslata szerint a legideálisabb a konstrukciós elemzés lehet. Ahogy a szerző is megemlítette, vizsgálata nem terjed ki a korpuszban található minden egyes *-ka* és *-cska* morfémát tartalmazó elemre, inkább egy merítésről van szó, mely kalandozás ezen az egyébként kisebb, de annál izgalmasabb területen. A történeti változással kapcsolatban a szerző arra a következtetésre jut, hogy a kicsinyítés a mai nyelvben nem változott meg gyökeresen a néhány száz évvel ezelőtti gyakorlathoz képest.

BALÓ A. MÁRTON és ZUZANA BODNÁROVÁ a 19. századi magyarországi romani nyelv grammatikai nemi rendszerét vizsgálja (273–306). Az általuk használt 19. századi forrásokból jól látszik, hogy a romaniban eredetileg létező, hímnemet és nőnemet megkülönböztető rendszer két generáció alatt lényegében eltűnt a nyelvből. Az ezek mögött megbújó okokra kíváncsiak a szerzők, s már a bekezdésben elárulják, hogy az okokat a nyelvtani nemmel nem rendelkező domináns nyelvi közeg (vagyis a magyar) jelenlétében kell keresni, de arra is rámutatnak, hogy különbség mutatkozik a városi és a vidéki romani kisebbségi nyelvhasználat nemi rendszere között. A megfigyelés beleillik a tipológia eddigi megállapításaiba, ti. areális hatásra teljes nemi rendszerek képesek leépülni és eltűnni (fordítottja, vagyis az areális kontaktus miatti kialakulás kevésbé gyakori). A szerzők az okok feltárására más romani változatokat is megvizsgáltak, ahol szintén eltűnt a grammatikai nem. Az ipolysági romani változatot csak 19. századi források dokumentálják. A szerzők egy 1850-ből származó imakönyvet és egy szótárt használtak fel, melyek Balogh Jancsi nevéhez köthetők, s akit úgy tartottak számon, mint „az utolsó mohikán... aki a hamisítatlan cigánynyelvet tudta” (Napi hírek 1913. 08. 23: 8). További forrásként szolgált 5 db levél, melyet az említett Balogh Jancsi lánya és legfiatalabb testvére írtak, s melyek az imakönyvhöz és szótárhoz képest 40 évvel később keletkeztek. A levelekből eltűnik a nyelvtani nem és az egyeztetés, és a hímnemű alakok terjednek el a nyelvhasználatban. Ezáltal maga a főnév- és melléknév-ragozási rendszer is sokat egyszerűsödött. Az adatok arra engednek következtetni, hogy az ipolysági romani a városi környezet miatt esett át ilyen gyorsan ezen a változáson, mert más, vidéken használt romani változatok, melyek szintén ki vannak téve a domináns nyelvnek, még megőrizték a nyelvtani nem kategóriáját.

Jelen ismertetés készültekor már tudvalevővé vált, hogy az eddigi hármas felosztású Nyelvelmélet és ... konferenciasorozat új köntösben, Nyelvelmélet és nyelvelírás címen folytatja útját, egyesítve az eddigi témákat: a diakroniát, a dialektológiát és a kontaktológiát. Az utolsó Nyelvelmélet és diakronia kötet méltó lezárása az elmúlt korszaknak. Színvonalas tanulmányaival ismét maradandót alkotott. A szelleme persze tovább él egy új néven futó, de céljait tekintve megegyező konferenciasorozatban, melyet azt gondolom, hogy mindannyian nagy érdeklődéssel várunk.

Hivatkozott irodalom

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
- D. BARTHA KATALIN 1970. A labialis–illabialis tendencia állapota a Nagyszombati Kódex nyelvjárárásában. *Magyar Nyelv* 66: 300–312, 429–443.
- HIRSCH, ARON 2016. A compositional semantics for wh-ever free relatives. *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 20: 341–358.
- LABOV, WILLIAM 1975. A nyelvi változás mechanizmusáról. In: SZÉPE GYÖRGY szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat, Budapest.
- LOPORCARO, MICHELE 2011. Syllable, Segment and Prosody. In: MARTIN MAIDEN et al. eds., *The Cambridge History of the Romance languages: Volume 1, Structures*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MATRAS, YARON 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- RAWLINS, KYLE 2013. (Un)conditionals. *Natural Language Semantics* 21: 111–178.

WILLETT, THOMAS 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51–97.

SZABÓ DITTA
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Dudás Előd, Nemeski kincs Magyar hatás a muravidéki szlovén irodalmi nyelvben

ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2024. 306 oldal

Alig jelent meg GREGOR FERENC nagy összefoglaló munkája a szlovák nyelv magyar jövevényszavairól (2023; ismertetését I. TÖLGYESI 2024), DUDÁS ELŐD művével máris kezünkbe vehetjük egy újabb szomszédos szláv nyelvre gyakorolt magyar nyelvi hatás átfogó feldolgozását. Ezúttal egy immár csak történetileg ismert kis szláv regionális irodalmi nyelvről van szó, a muravidéki szlovénról, amelyet a szlavisztikai szakirodalomban ALEKSANDR DMITRIEVIČ DULIČENKO (1981) nyomán az ún. szláv irodalmi mikronyelvek perifériális csoportjába sorolnak (a szláv mikronyelvekről bővebben, szövegmintákkal I. DULIČENKO 2003–2004). Ezek a perifériális irodalmi nyelvek az ún. szigetnyelvekkel szemben (amilyen pl. a bács-szerémi ruszin) a standard nyelvváltozat alapjául szolgáló nyelvjárásokkal földrajzilag összefüggő dialektusokon alapulnak, csak a központtól távol, esetleg évszázadokon át más állami keretek közt fejlődtek, és más nyelvek környezetében más kontaktushatásoknak voltak kitéve, mint az egészen más körülmények között konszolidálódott standard, esetünkben a szlovén irodalmi nyelv. Sorsa sok hasonlóságot mutat a kárpáti ruszinnal, amelynek irodalmi formája szintén az egykori Magyar Királyság területén beszélt ukrán nyelvjárások alapján fejlődött ki, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy a kárpáti ruszint nem rögtön az első világháború után szorította ki a használatból az ukrán központi standard, hanem a két világháború közötti Csehszlovákiában és az 1939–1944 közötti magyar közigazgatás alatt fenn tudott maradni, és ennek köszönhetően legalább Szlovákiában átmenthető volt a jelenkorra (vö. ZOLTÁN 2001; a legújabb áttekintés: NOMACHI 2024).

A nyelv elnevezése az idők során változott. Valamikor a magyarban a szlovén nyelvet általában is *tót*-nak, beszélőit pedig *tótok*-nak hívták. Ennek legkorábbi és egyben legmulatságosabb előfordulása a Kazinczy-kódexben található: „erről ira zent pal apatales: az *korontál totoknak*” (KazK. 186), „Mert zenth pal iria az *korontál totoknak*” (KazK. 194), vagyis a kódexnek a földrajzban nem túlzottan járatos fordítója abban a tévhitben élt, hogy Pál apostol nem a számára nyilván ismeretlen *Korinthosz* városában élő keresztyénekhez, a „korinthusbeliekhez”, hanem a szomszédságból ismert *karintiai* szlovénekhez intézte leveleit (vö. BENKŐ 1998: 74; KISS 2018: 397). Ennek megfelelően a történelmi Magyarországon élő szlovének településterületét korábban magyarul *Tótság*-nak nevezték, ezt rögzítette még a népszerű, több kiadást megérett 19. század eleji földrajzi atlasz megfelelő térképe is: „Bezirk der Wenden *Tótság* genannt” (KORABINSKY 1804: XXIV). Később német hatásra a magyarban is használták a *vend* elnevezést a hazai szlovénekre és nyelvekre, illetve a *Vendvidék* tájnevet lakóhelyükre, nálunk azonban ehhez az elnevezéshez